

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРЕДИКАТІВ У ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ І.Р.ВИХОВАНЦЯ

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем функціональної граматики, зокрема розглядаються теоретичні критерії, на основі яких І.Р.Вихованець аналізує категорію предиката. Були визначені особливості предикатів у структурі речення.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикат, субстанціальні компоненти.

Постановка проблеми. У сучасному синтаксисі актуальною залишається проблема визначення предиката як головного компонента семантико-синтаксичної структури речення. На сучасному етапі досліджень це питання здебільшого пов'язують із функціонально-семантичним виявом компонентного складу в семантико-синтаксичній структурі речення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в українському функціональному синтаксисі компонентний склад семантико-синтаксичної організації речення продовжує привертати увагу мовознавців. Семантико-синтаксична структура предиката моделює структуру речення. Обґрунтування функціональних і семантичних особливостей предикатів пов'язане з проблематикою функціональної синтаксичної теорії. Розгляд закономірностей (граматичних, лексичних, словотвірних) предикатних одиниць дозволить виявити усі особливості семантико-синтаксичних структур, які вони формують.

Мета нашої статті – дослідження категорії предиката в теоретичних розробках І.Р.Вихованця та визначення особливостей предикатних компонентів у структурі речення. Для реалізації цієї мети передбачається розв'язання таких завдань: 1) розглянути типи предикатів; 2) дослідити диференційні різновиди предикатів; 3) визначити їх особливості у структурі речення.

Категорія предиката має тривалу історію вивчення. Досліджуючи цю одиницю, мовознавці беруть до уваги Аристотелеву класифікацію предикатних компонентів. Давньогрецький філософ виділив три основні категорії, що охоплюють зв'язки реального світу: сутності, стани та відношення, – їх в логіко-лінгвістичній інтерпретації дослідники ототожнюють із предикатними одиницями. Логічна сфера „становища речей” універсальна для всіх мов, але наповнюється реальним змістом лише в окремому мовному середовищі. Тому класифікація предикатних одиниць, маючи загальний характер, стосується конкретного мовного наповнення. Предикатні значення вказують на тісний зв'язок мовних функцій і поняттєвих категорій [4, с.82].

Дослідження проблематики предикатів знаходимо у працях Ю.Д.Апресяна [1], Т.В.Булигіної [19], В.В.Богданова [2], Г.Г.Сильницького [20], Ю.С.Степанова [23], У.Л.Чейфа [25], Л.В.Щерби [26], Л.Теньєра [24], І.Р.Вихованця [6; 7; 8; 9], А.П.Загнітка [12], М.В.Мірченка [18], М.І.Степаненка [22], Г.В.Кутні [15], Г.В.Ситар [21], В.М. Каленича [13] та інших мовознавців.

У словниках знаходимо різні тлумачення терміну «предикат» і тих термінів, які від нього походять. Однак, треба зауважити, що по-суті ці визначення не суперечать між собою, а лише взаємодоповнюють одне одного. У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” термін „предикат” визначається як:

„1. лог. Один із двох термінів судження, в якому щось говориться про предмет судження (суб'єкт).

2. грам. Те саме, що присудок” [3, с.919-920].

У „Словнику лінгвістичних термінів” Д.І.Ганича, І.С.Олійника цей термін визначається значно ширше:

„ПРЕДИКАТ, предикат (від лат. praedicatum – сказане). 1. У вченні про члени речення – те саме, що присудок. 2. Ознака, яка приписується суб'єкту в певному часовому й модальному плані, тобто те, що говориться про предмет думки” [11, с.212-214].

Найповніше термін „предикат” розглянуто в „Лингвистическом энциклопедическом словаре”: „Предикат (від давньолат. *praedicatum* – сказане)– термін логіки і мовознавства, який позначає конститутивний член судження – те, що говориться (стверджується чи заперечується) про суб’єкт. Предикат і суб’єкт знаходяться в предикативних відношеннях. Предикат може мати різні модальні значення. Поняття предикативних відношень ширше, ніж термін предикат, до якого відносяться певні семантичні вимоги: предикат не будь-яка інформація про суб’єкт, а вказівка на предметність” [16, с.392].

Дослідження семантико-синтаксичної структури речення зумовлює значний інтерес до предиката як лексико-граматичної категорії. Від лексичної семантики предиката, його сполучувальних властивостей залежить не тільки структурна організація речення і його компонентів, але і їх семантична характеристика. Увагу дослідників привертає той факт, що дієслівним предикатам властиві певні семантичні і формально-синтаксичні особливості, і саме лексичне значення дієслова з’ясовує варіанти семантичних і синтаксичних моделей речення. У.Чейф зауважує, що „природа дієслова визначає, що буде становити інша частина речення, зокрема, які іменники будуть дієслово супроводжувати, який стосунок до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники будуть характеризуватися в семантичному плані” [25, с.114-121]. Л.Теньєр визначає предикат центром (ядром) речення [24, 117], що формує набір синтаксичних позицій (залежних від предиката субстанціальних компонентів) і зумовлює способи їх семантичного і морфологічного оформлення, тобто дієслову-предикату притаманні синтаксичні і морфологічні валентності. У монографії “Основы структурного синтаксиса” цьому терміну мовознавець відводить параграф, який так і називає “Суб’єкт і предикат”. Автор зазначає, що: “Схема дієслівного речення ... значно відрізняється від схеми, яка існує у традиційній граматиці. Традиційна граMATика, спираючись на логічні принципи, намагається виявити логічне протиставлення суб’єкта і предиката: суб’єкт – це те, про що щось повідомляється, предикат – те, що повідомляється про суб’єкт. У реченні *Alfred parle lentement* (Альфред говорить

повільно) суб'єкт є *Альфред*, а предикат – *говорить*. У такій уяві варто бачити не щось інше, як ще не пережитий відбиток того часу від Арістотеля до Порталя, коли вся граматики була основана на логіці. Будь-які аргументи, які можуть бути висунені проти концепції дієслівного ядра, тобто на користь опозиції суб'єкт/предикат, йдуть від апіорної формальної логіки, яка не має відношення до лінгвістики. Що стосується мовознавчих спостережень за фактами мови, то вони дозволяють зробити висновок іншого типу: у жодній з мов жоден конкретний мовний факт не веде до протиставлення суб'єкта предикату. Наприклад, у латинському реченні *Filius amat patrem* (*Син любить батька*) слово *amat* виступає результатом аглютинації предикативного елемента *ama-* і суб'єктного елемента *t-*. Розрив між суб'єктом і предикатом не показаний розривом у слові. Навпаки, спостерігається розрив між складовими частинами суб'єкта *Filius...-t* і предиката *ama-... patrem*. ...Важко поставити на один рівень суб'єкт і ... предикат” [24, с.118-119].

З погляду функціонального синтаксису предикат формує елементарну реченнєву конструкцію і зумовлені його валентністю субстанціальні синтаксеми. Оскільки в переважній більшості речень ядром виступає дієслово, увага акцентується саме на дієслівний предикат. Він є виразником ознаки, якою охоплюється суб'єкт у визначеному часовому і модальному плані. Предикат стверджує або заперечує певну дію, процес, стан і под.

На формування лінгвістичної концепції І.Р.Вихованця щодо предиката мали вплив праці В.В.Богданова [2], С.Д.Кацнельсона [14], Л.В.Щерби [26], В.В.Виноградова [5], У.Л.Чейфа [25], Л.Теньєра [24].

Принципи функціональної характеристики предикатів послідовно простежуються у таких вагомих наукових працях мовознавця: Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983.– 219 с.; Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992.– 222 с.; Граматика української мови. Синтаксис: Підручник.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.; Предикат //Українська мова. Енциклопедія. К.: Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000.- С.480-481.

І.Р.Вихованець досліджує предикат з позицій функціонального синтаксису, оскільки синтаксис відіграє вирішальну роль у функціональній спеціалізації граматичних явищ і має широкий діапазон одиниць і категорій, у підпорядкуванні його двом визначним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Вчений вважає, що функціональний підхід дозволяє адекватніше визначити сукупність синтаксичних одиниць та їх ієрархію [7, с.3-4]. У системі мови предикатні синтаксичні одиниці – це компоненти речення із семантикою ознаки. У реченневих конструкціях предикатами виступають дієслова, прикметники, прислівники. На відміну від предикатних, непередикатні одиниці є компонентами із предметним значенням. Семантичні ознаки не предикатних імен ґрунтуються на речовності (реальній предметності) позначуваних ними об'єктів. На думку І.Р.Вихованця, відмінність між предметом, з одного боку, і властивістю або відношенням, з другого боку, становить базу для розрізнення непередикатних і предикатних імен [6, с.26]. У монографії „Семантико-синтаксична структура речення” вчений послідовно простежує спроби класифікації предикатів і, зокрема, акцентує увагу на класифікаціях У.Л.Чейфа і В.В.Богданова. Дослідник подає свою концепцію поділу предикатного компонента: „За своїми семантичними параметрами предикати поділяються на два найбільш узагальнених класи: предикати дії і предикати стану. Це основне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків. Предикати дії пов'язуються з активним предметом (звичайно особою), діячем, від якого походить дія, а предикати стану – з пасивним предметом (як істотою, так і неістотою), носієм стану, якому належить стан, якому приписується відповідний стан” [6, с.34]. Ці два великих класи предикатів дослідник поділяє на семантичні підкласи і групи. Предикати із значенням дії він диференціює на предикати активної фізичної дії, руху, розумової, мовленнєвої та іншої діяльності. Предикати зі значенням стану мовознавець поділяє на предикати фізичного, інтелектуального, емоційного стану, предикати з наявністю якісної ознаки, стану існування /неіснування, наявності/відсутності, володіння/неволодіння та предикат стану як результат дії [6, с.34-35].

У подальших дослідженнях із функціонального синтаксису, поглиблюючи вивчення семантико-синтаксичної структури речення, дослідник продовжує розгляд предикатних компонентів. На думку І.Р.Вихованця, предикат визначає кількість непередикатних знаків в елементарному реченні, їх семантичні функції і взаємовідношення. Саме предикат здатний формувати семантичну структуру речення, тому його вважають справжнім центром елементарної конструкції. Визначальне значення предиката в семантичній структурі речення міститься в його внутрішніх і зовнішніх характеристиках: у внутрішній структурі кожного речення він виявляє кількість і якість субстанціальних синтаксем, а на його семантичній природі ґрунтуються зовнішні семантичні відношення з іншими реченнями тексту. У монографії І.Р.Вихованця „Нариси функціонального синтаксису української мови” відзначено, що предикат є одним із важливих компонентів організації реченнєвої конструкції [7, с.41]. Учений диференціює предикатні компоненти за семантичним значенням і виділяє предикати дії, предикати процесу, предикати стану, локативні предикати, предикати якості та кількості [7, с.93-111]

Загальна система предикатів, на погляд А.П.Загнітка, характеризується такими підкласами: 1) предикати дії (фізичного, мовленнєво-мисленнєвого спрямування тощо); 2) предикати руху; 3) предикати процесуальні; 4) предикати існування; 5) предикати стану; 6) предикати володіння, належності; 7) предикати сприйняття; 8) предикати місцезнаходження або статальної локалізації; 9) предикати кваліфікації; 10) предикати якісної характеристики (детермінації); 11) предикати тотожності; 12) предикати відношення; 13) предикати модального відношення [12, с.287-288].

Досліджуючи особливості предикатних компонентів у структурі речення, І.Р.Вихованець звертає увагу, що при трансформації елементарного речення в словосполучення чи зворот (синтаксичні одиниці нереченнєвого характеру з формально-граматичного боку рівня), дієслівний предикат може втрачати синтаксичну функцію присудка і навіть перетворюватися в залежний

компонент похідних від речення конструкцій. При цьому він не втрачає своїх можливостей як організуючий центр їх семантичної структури, пор.: *Учень виконав вправу – Вправа виконана учнем – Виконання вправи учнем*. Семантичні функції синтаксем тут залишаються тотожними щодо словосполучень і речень [7, с.161-166].

Семантична структура речення підкреслює визначальну роль предиката. Про це свідчить відмінність семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури речення. У формально-синтаксичній структурі речення підмет і присудок виступають як взаємозалежні члени речення, пов'язані предикативним зв'язком. Другорядні члени речення предметного значення залежать від присудка. Семантичну структуру елементарного речення утворюють предикатно-субстанціальні відношення. Вона відрізняється від формально-синтаксичної структури тим, що всі синтаксеми, навіть синтаксема у формально-синтаксичній позиції підмета, залежать від предиката-присудка [17, с.29-30]. На думку В.Г.Гака, класифікація предикатів продовжує залишатись складним завданням, оскільки одні типи предикатів поступово переходять в інші [10, с.18-20].

Комплексний аналіз предиката і похідних від нього термінологічних понять характеризується неусталеністю підходів, що спостерігаються у сучасних лінгвістичних дослідженнях, зумовлюють неоднозначне трактування цих понять у мовознавчих студіях. Розробка ученим ідей категорійної граматики дозволить поглибити і досконало дослідити проблематику предикатних компонентів у структурі речення.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян.– М.: Наука, 1967. – 252 с.
- 2.Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В.Богданов. – Л.: Изд-во Ленинград ун-та, 1977. – 200 с.
- 3.Великий тлумачний словник сучасної української мови.– К.: Ірпінь:ВТФ “Перун”, 2001.– 1440 с.

- 4.Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко.– Л.: Наука, 1978.– 175 с.
- 5.Виноградов В. В. Русский язык: (Граммат. учение о слове) / В.В.Виноградов.– М.: Высш. шк., 1986.– 640 с.
- 6.Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М.– К.: Наук. думка, 1983.– 219 с.
- 7.Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992.– 222 с.
- 8.Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І.Р.Вихованець.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.
- 9.Вихованець І.Р. Предикат / І. Р. Вихованець // Українська мова. Енциклопедія.– К.: Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000.– С.480-481.
- 10.Гак В. Г. Структурная и семантическая деривация конструкций с предикатными актантами / В. Г. Гак.– Л.: Наука, 1985.– С.18-20.
- 11.Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І.Ганич, І. С. Олійник.– К.: Вища шк., 1985.– 360 с.
- 12.Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А. П.Загнітко. – Донецьк, 2001. – 662 с.
- 13.Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові / В. М. Каленич //Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2007. – 19 с.
- 14.Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д.Кацнельсон.– Л.: Наука, 1972.– 216 с.
- 15.Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові / Г. В. Кутня // Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Львів, 2004. – 18 с.
- 16.Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.– 658 с.
- 17.Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є.Масицька. – Луцьк: Вид-во ВДУ, 1998.– 208 с.
- 18.Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: Монографія / М.В.Мірченко. – Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” ВДУ ім.Лесі Українки, 2001. – 340 с.
- 19.Семантические типы предикатов.– М.: Наука, 1982.– 365 с.
- 20.Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий //Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973.– С.373-391.
- 21.Ситар Г. В. Типологія речень із предикатами партитивного відношення в українській мові / Г. В. Ситар //Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Донецьк, 2007. – 20 с.
- 22.Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко. – Київ, 1997. – 216 с.

23. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложение / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360с.
24. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 654с.
25. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.
26. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Аннотация

Статья продолжает цикл исследований автора проблематики функциональной грамматики, в частности рассматриваются теоретические критерии, на основе которых И.Р.Вихованец анализирует категорию предиката. В статье рассмотрены особенности предикатов в структуре предложения.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, субстанциальные компоненты.

Annotation

The work continues the research of the author perspective of functional grammar, in particular, deals with theoretical formulation, based on which I.R.Vyhovanets examines the category of the predicate. The article describes the features of the predicate in the structure of sentences.

Key words: semantic and syntax structure of sentence, predicate, substantial components.